

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI BAŞLARKEN TÜRKİYE’NİN DIŞ POLİTİKASI (1939) SECOND WORLD WAR DURING STARTING, TURKEY'S FOREIGN POLICY (1939)

Mustafa Yahya METİNTAŞ*

Özet

1939 yılı Dünyanın önde gelen ülkelerinin hızla yeni bir dünya savaşına hazırlandıkları, Türkiye'nin de aralarında olduğu daha küçük çaptaki ülkelerin ise savaşı kendilerinden uzak tutmak için ellerinden gelen diplomatik çabayı gösterdikleri bu bağlamda Dünya tarihi açısından önemli siyasi ve askeri gelişmeler olduğu, hatta yirminci yüzyılın kaderinin şekillendiği bir yıl olarak kabul edilebilir.

Türkiye, Mihver bloğunun yarattığı tehdide karşı İngiltere ve Fransa ile 1939 yılının önemli bir kısmı boyunca bir ittifak oluşturabilmek için müzakereler gerçekleştirmiş ve sonunda 1939 Ekim ayında Türk – İngiliz – Fransız İttifak Antlaşması imzalanabilmiştir. Bu ittifak ile Türkiye eski müttefiki Almanya yerine Batılı demokrasilerin yanında yer almayı tercih etmiştir.

Batılı müttefikler ve Türkiye 1939 yılı boyunca Sovyetler Birliği ile de bir ittifak yapma çabasına girmişlerse de bu çabalar başarılı olmamıştır. Sovyetler Birliği Almanya ile işbirliğini tercih etmiştir. 1939 yılı aynı zamanda, Milli Mücadele döneminden beri süren Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ittifaka varan boyutta iyi ilişkilerin hızla bozulduğu, iki tarafın farklı ve hasım saflarda yer almayı tercih ettikleri yıldır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dış Politikası, İkinci Dünya Savaşı, 1939

Abstract

The leading countries of the world in 1939 rapidly prepared for a new world war, small countries that the Turkey also among this, showed their utmost diplomatic efforts to keep themselves away from the war. In this context, The year 1939 can be considered as a year in which important political and military developments in terms of world history were formed, and even the fate of the twentieth century took shape. Turkey, negotiated with Britain and France throughout a significant part of 1939 to form an alliance against the threat by the Axis block and at the end of this period The Turkish - British - French Alliance Treaty was signed in October 1939. With This alliance, Turkey has opted to take place among the Western democracies to replace the old ally Germany.

Throughout 1939, although Turkey and its Western allies make efforts to have entered into an alliance with the Soviet Union these efforts were not successful. The Soviet Union preferred cooperation with Germany. 1939 also, continuing since the period of the National Struggle the good relations between the Soviet Union and Turkey has rapidly deteriorated , the two sides preferred to get on different and rival block side.

Key Words: Turkish Foreign Policy, World War 2, 1939

*Doç. Dr., ESOĞU, Fen, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Giriş

II Dünya Savaşı'nın en önemli nedenleri arasında Versay Antlaşması ile oluşturulan Avrupa'nın siyasi ve ekonomik düzeni yer almaktadır. Bu düzen özellikle Almanya'yı sınırları içine hapsedmek ve yeniden yayılcı politikalar izlemesini engellemek için oluşturulmuştur. Ancak Versay düzeni İdeal bir düzen değildir bünyesinde amacını gerçekleştirmesini engelleyecek birçok problem barındırmaktadır. Almanya Birinci Dünya Savaşı'nın yaralarını sardıktan sonra, bir şekilde Versay düzenini yıkmak için harekete geçmiş ve bu doğrultuda her yolu denemiştir. Adolf Hitler'i iktidara getiren Nazi siyasi hareketinin de Versay düzenine tepki olarak doğduğu söylenebilir.

Diğer yandan İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın en önemli müttefiki olacak İtalya, Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri arasında bulunmasına rağmen savaşın sonunda müttefiklerince dışlanmış ve istediklerini elde edememiştir. İtalya savaş kayıplarının telafi edilememesinin rol oynadığı ağır bir ekonomik krizle yüzleşmek zorunda kalmıştır. İtalya'da artan yoksulluk ve sefalet yayılcı hedefleri olan ve bunları bir propaganda aracı olarak kullanan Benito Mussolini'nin iktidara gelmesini kolaylaştıran bir etken olmuştur.

Pasifik'te ise Japonya hızla gelişen büyük sanayi ve endüstri ülkesi olarak üretim tesislerini besleyeceği kaynaklara sahip yeni toprakların peşindedir. Japonya'nın amacı neredeyse tüm Pasifik havzasına sahip olmaktır. Ülke İkinci Dünya Savaşı'nda Mihver grubu içinde yer alacaktır. Mihver Bloğunu oluşturan ülkeler aynı zamanda revizyonist ülkeler olarak da adlandırılırlar. Revizyonist Ülkelerin liderleri Avrupa'da ve Dünyada 1. Dünya Savaşı sonrasında kurulan mevcut siyasi, ekonomik ve askeri düzenin değişmesini istemektedirler ve gerekirse bu amaca silah zoruyla ulaşacaklarını ifade etmektedirler.

Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri ise bilindiği gibi İngiltere Fransa ve Amerika Birleşik Devletleridir (Birinci Dünya Savaşı'nın galibi İtilaf bloğuna burada bahsedilmeyen daha pek çok ülke dâhil olmuştur). Bunlar Birinci Dünya Savaşı sonrasında çıkarları doğrultusunda kurdukları düzenin değişmesine karşıdırlar. Dönem itibariyle uluslararası sistemde bu ülkeler statükocu ülkeler olarak adlandırılmaktadır.

İşte Eylül 1939'da başlayacak İkinci Dünya Savaşı'nın tarafları da, revizyonist ülkeler yani Almanya İtalya ve Japonya ile statükocu ülkeler, İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği olacaktır.

Türkiye 1939 yılının Baharına kadar Lozan Antlaşmasından beri takip etmiş olduğu barışçı ve tarafsızlık yanlısı siyaseti terk etmemiştir. Kurtuluş Savaşı'ndan ve Milli

Mücadeleden kalan bütün dış politik sorunlarını müzakere yolu ile çözümlenmiş bunun dışında bir eylem yolu tercih etmemiştir. 1932 yılında bir Barış Projesi olarak geliştirilen Milletler Cemiyeti'ne dâhil olmuş. 1934'te Balkan Paketi'nin 1937'de de Sadabat Paketi'nin oluşturulmasına önemli katkı sağlayarak Balkanlar'ın ve Ortadoğu'nun barış ve istikrarına hizmet etmiştir.

1938 yılı sonlarından itibaren Mihver bloğu ülkeleri saldırgan ve yayılcı bir politikayı hayata geçirmeye başlamışlardır. Almanya ve İtalya'nın Balkanlar'a yönelik baskılarını arttırması, özellikle İtalya'nın Nisan 1939'da Arnavutluk işgal ederek Balkanlar'a askeri müdahalesi, Türkiye'yi bu bloğa karşı bazı önlemler almaya sevk etmiştir. Bu çerçevede İngiltere ve Fransa ile bir ittifakın yapılabilmesi için görüşmeler başlatılmış çeşit aşamalar geçildikten sonra bu iki ülke ile önce bir ön anlaşma niteliği taşıyan deklarasyonlar ilan edilmiş ve 1939 Ekim ayında ise bir İttifak Anlaşması imzalanmıştır. Böylece Lozan Antlaşması'ndan sonra ilk kez Türkiye bir ittifak grubuna dâhil hale gelmiştir.

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında siyasetini ve stratejisini belirlerken hesaba kattığı öğelerden biri de Doğu'daki komşusu Sovyetler Birliği'dir. Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne neden olan etkenlerden en önemlilerinden biri Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu aleyhine izlediği yayılcı politikalarıdır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Çarlık rejimi yıkılmış ve yerine Sovyetler Birliği kurulmuşsa da jeopolitik konumunun zorlaması gerekse de ideolojisini yayma zorunluluğu Sovyetler Birliği'ni tıpkı Çarlık Rusya'sı gibi yayılcı bir ülke haline getirmiştir.

Türkiye Doğu'daki bu büyük ve tehlikeli komşusuna karşı İkinci Dünya Savaşı döneminde de kendisini güvende hissetmemiştir. Bu nedenle Mihver tehdidine karşı İngiltere ve Fransa ile imzaladığı ittifak antlaşmasına anlaşma gereği Sovyetler birliği ile savaşa sürüklenmeyeceğine dair maddeleri dâhil etmeyi başarmıştır.

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki dış politikası görece zayıf bir ülkenin yetenekli ve tecrübeli siyasetçiler ile diplomatların diplomasi yöntemlerini başarıyla kullanarak en zorlu dönemlerde dünyanın büyük ülkelerine söz geçirebildiklerinin açık kanıtlarındandır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye hem İngiltere ile bir karşılıklı yardımlaşma anlaşması imzalamış hem de Almanya ile bir dostluk ve saldırmazlık anlaşması imzalayabilmiştir.

Araştırmamızda İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcının hemen öncesinde 1939 yılı mart – ekim ayları arasında Türkiye'yi ilgilendiren veya Türkiye'nin bizzat dâhil olduğu siyasi ve askeri gelişmeler üzerinde durduk bu süreçte Türkiye'nin rolünü, gelişmeleri hangi dereceye kadar yönlendirebildiğini hangi noktada duraksamak veya geri adım atmak zorunda kaldığını belirlemeye çalıştık.

Araştırmada kaynak olarak, basılı resmi kaynaklar, gelişmelere yön veren lider veya resmi görevli pozisyonundaki kişilerin anı eserleri ve araştırmacılarca oluşturulan literatür kullanılmıştır. Araştırma sürecinde tarihin kendi özgü metodolojisi kullanılmış ve olabildiğince nesnel bir bakış açısı korunmaya çalışılmıştır.

1. Mihver Ülkelerin Yarattığı Tehdit

Benito Mussolini yönetimindeki İtalya, eski Roma İmparatorluğu'nu yeniden canlandırabilmek için yayılmacı bir politika takip ediyordu. Mussolini'nin İlk hedefi tıpkı eski Roma döneminde olduğu gibi Akdeniz'i “Mare nostrum” dönen bir iç deniz haline getirmek idi. İtalyanlar bunu yapabilmek için öncelikle Adriyatik Denizi'ni kontrol altına almalıydılar. Adriyatik Denizi'nin kontrolü de Arnavutluk ve Yunanistan'ın hâkimiyet altına alınmasından geçiyordu. İtalya işgal edebilirse Doğu Akdeniz egemenliği konusunda önemli bir mesafe kat etmiş olacaktı. İtalya'nın Doğu Akdeniz'e hâkim olmasının önündeki engellerden biri de bu bölgede önemli bir ülke olan Türkiye idi. Türkiye bu dönemde İtalya'nın yayılmacı politikalarını endişe ile takip ediyordu. Türk yöneticiler Mussolini hedeflerine ulaştıkça sıranın eninde sonunda Türkiye'ye geleceğinin farkında idiler.

Faşist lider Benito Mussolini yönetimindeki İtalya, ilk kez 26 Mart 1939'da Arnavutluk Kralı Zago'ya başvurarak İtalya'nın hâkimiyetini kabul etmesini istedi. Tahmin edileceği gibi ret cevabı alınca da 2 Nisan 1939'da Almanya'nın onayını aldıktan sonra, 8 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgale başladı. Kısa sürede başarıya ulaşan işgal harekâtı sonucu 16 Nisan 1939'da Arnavutluk Kralı Zago'nun tacı İtalya Kralına verildi¹. Bu işgal sonucu artık İtalya resmen Balkan Yarımadası içine askeri varlığı ile nüfuz etmişti. İtalya'nın bu saldırısına I Dünya Savaşı'nın galipleri ve savaş sonrası düzenin kurucu ve koruyucuları olan İngiltere ve Fransa etkili bir tepki göster(e)memişlerdi. Ortaya çıkan bu durum Türkiye dâhil henüz saldırıya uğramamış bütün Balkan ülkelerinde büyük bir sarsıntıya yol açtı.

Türkiye'yi endişeye sürükleyen iki önemli gelişme Mihver bloğunun hızla Balkan yarımadasında kontrolü eline almaya başlamasıdır. Bunların işaretleri, Mart ayında

¹ İlhan Tekeli - Selim ilkin, Dış Siyaseti Ve Askeri Stratejileri İle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si, Cilt 1, İstanbul, 2013, s. 67.

Almanya'nın Romanya'ya, Romanya'nın bağımsızlık haklarını zedeleyen bir ticaret anlaşmasını zorla kabul ettirmesi ve Nisan ayı içinde İtalya'nın Arnavutluk'u işgalidir. Bulgaristan'ın Mihver yanlısı tutumu zaten ortadadır. Avrupa'da süren düşük yoğunluklu denebilecek çatışmaların bu şekilde sıcak savaş halinde Balkanlar'a sıçraması ve bir işgal halini alması üzerine artık bu aşamada Türkiye güvenliği için daha etkili tedbirler almak ve adımlar atmak durumundadır. Mihver Devletlerin özellikle İtalya'nın yarattığı tehdide karşı Türkiye tek başına topraklarını, boğazlar bölgesini ve daha geniş kapsamda Balkanları savunamaz. Türkiye Batılı müttefik ülkeler ve politik yakınlık içinde olduğu Balkan ülkeleri ile bir güvenlik bloğu içinde olmalıdır.

Türkiye yaklaşan İkinci Dünya Savaşı öncesinde bu kez safını İngiltere ve Fransa gibi Batı bloğunu temsil eden ülkeler arasında belirlemiştir (müttefik ülkeler). Türkiye'nin Balkan bölgesi için bundan sonraki çabası mümkün olduğu ölçüde henüz işgale uğramamış veya tarafsızlığını koruyabilen Balkan ülkelerini İngiltere ve Fransa destekleyeceği ve askeri garanti vereceği mihver karşıtı bir bloğa dâhil etmek olacaktır.

İngiltere ile bir İttifak anlaşması yapmak için ilk teklif 1938 yılında Türkiye'den gelmiştir. Ancak İngiltere 1938 yılı itibariyle İtalya ve Almanya'ya karşı bir yatıştırma siyaseti izlediğinden Türkiye ile imzalanacak bir ittifak anlaşmasını Siyasetine aykırı görmüş ve Türkiye'nin teklifini kabul etmemiştir.

Ancak, Almanya'nın 1939 Martında Çekoslovakya'yı işgal ederek topraklarına katması ardından İtalya'nın Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal etmesi Yeni Bir Dünya Savaşı'nın hızla yaklaştığını açıkça göstermiştir. Bu şartlar altında İngiltere'nin yatıştırma politikası başarısız olmaya mahkûmdur. İtalya'nın Arnavutluk'u işgal ederek Balkan yarımadasına askeri olarak nüfuz etmesi. Almanya'nın da Orta Avrupa ve Balkanlar'a yönelmesi savaşın daha başlangıçta Türkiye'ye yaklaşması anlamına gelmektedir. O dönemde Türkiye ne İtalyan tehdidine ne de Alman tehdidine karşı tek başına direnebilecek güçte değildir. Üstelik Mihver devletler de denen İtalya ve Almanya'nın Balkanlarda önemli bir müttefiki vardır ve bu ülkede Bulgaristan'dır. Bu şartlar altında Türkiye hem Karadeniz'den hem Balkanlar'dan hem de güneyden Akdeniz'den gelecek saldırılara karşı güvenlik endişesi ile İngiltere ve Fransa gibi batılı ülkeler ile birlikte hareket etmeye çalışmıştır. Bunun yanında doğudaki büyük komşu Sovyetler birliğini de Anadolu'nun savunması defterlerini Türkiye'ye en az zararı dokunacak şekilde dâhil etmeye çalışmıştır.

İngiltere Yeni Bir Dünya Savaşı'nın kaçınılmaz hale geldiğini görünce Türkiye'nin 1938'den beri gerçekleştirmeye çalıştığı ittifak çabalarını ciddiye almaya başlamış. Ve bu konuda Somut bir sonuç getirecek önemli adımlar atmıştır.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, 1939 Mart, Nisan aylarından itibaren artık İngiltere ve Fransa Sovyetler Birliği ile birlikte mihver ülkelerinin yayılcı politikalarına karşı çareler aramaya başlamışlardır. 31 Mart 1939 tarihinde büyük bir Alman baskısı altında bulunan Polonya'ya tek yanlı bir garanti vermiştir. Buna göre İngiltere gerekirse Almanya'ya karşı Polonya'yı silah gücüyle koruyacaktır. Benzer bir Garanti Fransa tarafından da verilmek istenmiş ancak Fransız hükümetinin konudaki tasarısı Fransa parlamentosu tarafından reddedilmiştir. İngiltere ve Fransa hükümetleri, dikkatlerini daha güneye Balkan bölgesine kaydırarak Yunanistan ve Romanya'ya tek yanlı garanti verdiklerini resmen dünya kamuoyunu açıklamışlardır. Daha sonra garantiye Türkiye'nin de resmen destek vermesini istemişlerdir. Böylece 13 Nisan 1939 tarihinde Türkiye İngiltere ve Fransa arasında bir ittifak ile sonuçlanacak görüşmeler başlamıştır.

1.2. Türk – İngiliz – Fransız Ortak Deklarasyonları Ve İttifak Antlaşmaları

İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Sir Hughe Knatchbull Hugessen, 11 Nisan 1939 tarihinde Londra'ya gönderdiği mesajda; Türkiye'nin İtalya'nın Arnavutluk saldırısı karşısında, İngiltere ve Fransa'dan sert tepkiler beklediğini ayrıca İtalya'nın saldırganlığının Yunanistan'ı da hedef alması halinde İngiltere'nin mutlaka buna etkili yöntemler ile karşı koyacağı konusunda garanti vermesini istediğini belirtiyordu. Büyükelçi sadece Türkiye'nin değil diğer tüm Balkan ülkelerinin de aynı endişeleri paylaştığını Londra'daki üstlerine bildirmişti. 13 Nisan 1939 tarihinde İngiltere ve Fransa İtalyan saldırganlığına karşı Yunanistan ve Romanya'ya tek yanlı garantiler verdiler². Ancak İtalya'nın Balkanlar'a yayılma teşebbüsü devam edecek buna karşılık İngiltere ve Fransa İtalya'yı durduracak etkili tedbirleri bir türlü ortaya koyamayacaktı. İkinci Dünya savaşının erken evrelerinde kısa süre içinde Balkanların düşüşü İtalya ve Almanya lehine gerçekleşecekti.

1.3. Cumhurbaşkanı İnönü'nün İngiltere ile Görüşmeleri

13 Nisan 1939'da İngiliz Büyükelçi Hugessen, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye gelişmeler karşısında Türkiye'nin takılacağı tutumu soran bir mektup göndermişti³. Buna

² Ludmila Jivkova, İngiliz – Türk İlişkileri, 1933 – 1939, İstanbul, 1978, s. 186 - 196.

³ Selim Deringil, Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası, İstanbul, 2010, s. 65.

karşılık 15 Nisan 1939'da Cumhurbaşkanı İnönü İngiltere Büyükelçisine bir muhtıra vermiş ve Türkiye'nin takınacağı tavır ile gelişen siyasi ve askeri durum karşısındaki görüş ve fikirlerini İngilizlere aktarmıştır⁴. Cumhurbaşkanı İnönü, Almanya ve İtalya'nın Avrupa'da ve Balkan yarımadasında yarattığı tehdit üzerinde durmuş, İtalya'nın Akdeniz'e hâkim olma ve bunun içinde Balkanları ele geçirme çabalarından bahsetmiş bu durumun Türkiye ve İngiltere'nin çıkarlarını paralel hale getirdiğini ifade etmiştir. Özellikle Sovyetler Birliği'nin kilit rolü üzerinde durmuş. Bu ülkenin tavrının açıklığa kavuşması gerektiğinden bahsetmiştir. Mümkün olursa Sovyetler Birliği ile işbirliği sağlanmalı, bu devletin Mihver Bloğuna kayması önlenmelidir yine Bulgaristan ve Romanya arasındaki anlaşmazlığın çözümü için İngiltere arabuluculuk yapmalıdır.

Türkiye'nin neler yapacağı konusunda ise Cumhurbaşkanı İnönü şu sözler ile politikalarını açıklığa kavuşturmuştur, eğer bu aşamada Türkiye açıkça Mihver devletler karşısında bir pozisyon alırsa, mihver güçleri derhal boğazlara yönelebilir. Bu durum da Türkiye'yi çok zor durumda bırakabilir. Mihver Devletlerce Akdeniz'de veya Balkanlar'da saldırıya geçilmedikçe Türkiye tarafsız kalacaktır. Türkiye bundan sonra asıl pozisyonunu belirleyecektir. Bunun yanında gerekirse Boğazların savunulması için İngiltere Türkiye'ye yardım etmelidir.

Bu talep ve önerilere İngilizlerin olumlu yaklaşmışlardır. 20 Nisan 1939'da büyükelçi H. G. Hugessen tarafından getirilen cevaba göre kısaca İngilizler Türkiye ile paralel düşüncelere sahip olduklarını ifade etmişlerdir⁵.

Savaşın hızla Türkiye sınırlarına yaklaşması doğal olarak Türkiye'nin siyasi ve askeri liderlerini ülkenin ekonomik ve askeri kaynaklarını seferber etmeye ve gerekli tedbirleri almaya zorlamıştır. 21 Nisan 1939 tarihinde İtalya'nın Arnavutluk harekâtı sonrasında durumun hızla Balkan ülkeleri aleyhine gelişmesi üzerine Türkiye'nin alacağı tedbirlerin tartışılacağı Cumhurbaşkanı İnönü'nün başkanlığında bir Bakanlar Kurulu toplantısı yapılmıştır. Bu toplantıya Mareşal Fevzi Çakmak da katılmıştır. Burada genel olarak artık bir tarafsızlık politikası yürütmenin mümkün olamayacağı Türkiye'nin tarafını belli etmesi gerektiği fikri öne çıkmıştır. Her ne kadar Mihver devletler bugün itibariyle daha güçlü ve etkili görünse de, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin de destek vereceği İngiltere ve Fransa

⁴ İnönü Arşivi, no: 02436.

⁵ Türkaya Ataöv, Turkish Foreign Policy, 1939 – 1945, Ankara, 1965, s. 10.

grubunun yanında yer almasının daha uygun olacağı üzerinde uzlaşmıştır⁶. Ayrıca mevcut kaynakların hızla ülkenin savunmasına kanalize edilmesi için yapılacaklar görüşülmüştür.

Bir savunma ve yardımlaşma ittifak deklarasyonunu öngören Türk-İngiliz görüşmeleri Ankara'da Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen arasında bir aya yakın bir süre boyunca gerçekleştirilmiştir. Fransa'nın Ankara Büyükelçisi René Massigli ise Londra ile Paris arasındaki görüşmeleri yakından takip ederek, hemen her nokta üzerinde Fransa'nın onayını bildirmiştir. Bunun üzerine 10 Mayıs 1939'da İngiliz ve Fransız Büyükelçileri, Saraçoğlu'nu birlikte ziyaret edip, durumu görüşmüşlerdir. Saraçoğlu İngiltere ve Fransa büyükelçilerinin önerilerini ilke olarak iyi karşılamış, ancak Hatay'ın geleceği (Türkiye'ye bağlanması) üzerinde kesin bir karara ulaşılmadan Fransa ile bir ittifaka girmenin mümkün olmadığını, deklarasyonların ikili olarak ayrı ayrı ve zamanı gelince imzalanabileceğini ifade etmiştir⁷.

Ankara'da 12 Mayıs 1939'da imzalanan Türk- İngiliz Ortak Deklarasyonu, Başbakan Dr. Refik Saydam tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, İngiltere Başbakanı Neville Chamberlain tarafından da İngiltere parlamentosunda aynı zamanda ilan edilmiştir⁸. Türkiye ve İngiltere yayınladıkları ortak deklarasyon ile, uzun süreli bir karşılıklı yardım antlaşması imzalanıncaya kadar bir saldırı hâlinde karşılıklı yardım ve iş birliği konularında anlaşıklarını beyan etmişlerdir.

Bahse konu deklarasyon ile taraflar, ilke olarak, gerçekleşebilecek bir saldırı eyleminin Akdeniz bölgesinde bir savaşa neden olması durumunda birbirleriyle işbirliği yapmaya ve ellerinden gelen tüm yardım ve desteği birbirlerine vermeye hazır olduklarını açıklamışlardır. İkinci olarak, iki hükümet Balkanlarda güvenliğin sağlanmasının gereğini kabul etmiş olmakla birlikte bu hususta henüz bir karara varılmamıştır. Bu hususun görüşme safhasında olduğu, kesin antlaşmanın imzalanmasından önce yapılacak görüşmeler sonucu karara varılacağı belirtilmiştir.

Görüşmeler sırasında İngiltere, 3.maddenin Akdeniz'den başka Balkanları da kapsamasını istemiş, ancak Türkiye bunu Sovyet Rusya ve Bulgaristan sebebiyle kabul etmemiştir. Onun için Deklarasyonun 6.maddesinde Balkanların güvenliği için de iki hükümetin görüşmelere devam edeceği bildirilmiştir. İngiltere, verdiği garanti sebebiyle Romanya'nın yardımına gitmek zorunda kalırsa, bunu ancak Boğazlar yoluyla

⁶ Zeki Kunalalp, Sadece Diplomat, Anılar - Belgeler, İstanbul, 1999, s. 14.

⁷ Yücel Güçlü, "Turco – British Reapprochment On The Second World War", Belleten, Nisan 2001, s. 241.

⁸ Ludmila Jivkova, a.g.e., s. 220.

yapabileceğinden Balkanlar konusuna fazlasıyla önem vermiştir. Ancak, Montreux Sözleşmesine göre Türkiye'nin savaştan bir taraf olarak İngiltere'ye Boğazları açabilmesi için kendisinin de savaşa katılmış olması gerektiğinden Türkiye, bir Sovyet saldırısına karşı Romanya'ya garanti vermeye cesaret edememiştir⁹.

Başbakan Dr. Refik Saydam, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmasında bahse konu deklarasyonun önemini şöyle vurgulamıştır¹⁰:

"Ülkemizi, geleceğin tehlikeli olgularından olanaklı ölçüde uzak tutmak, Avrupa'da ve tüm dünyada baş gösteren karışıklıklar önünde barışçı tutumumuzun içten bir göstergesi olan tarafsızlığı korumak, Cumhuriyet Hükümeti'nin güttüğü siyasetin temeli idi. Ancak, olayların Balkan yarımadasına geçmesi ve Akdeniz güvenliğinin ulusal yaşamımızda kendisini yeniden duyurması anından başlayarak, Hükümetimiz ciddi bir güvenlik sorunu karşısında kalmış ve bu güvenliği tehlikeli rastlantılara bırakmaksızın, ilgisiz ve tarafsız bir durumda bulunmanın olanaksız olduğu kanısına varmıştır. Hükümetimiz ile İngiltere Hükümeti arasında görüşmeler başlamış, barış ve güvenlik için birleşen görüşlerimiz iki ülkenin geleceği bakımından daha, temelli ve daha sürekli bir işbirliğinin gereğine inancı ortaya koymakta gecikmemiştir. Bunun içindir ki; amacımızı anlatırken "barış ve güvenlik" sözcüklerini kullandım."

Deklarasyonun açıklanmasından sonra İngiliz yetkililer ile yapılan görüşmeler daha çok bunun bir ittifak antlaşmasına dönüşmesi ve Türkiye'ye yapılacak iktisadi ve askeri yardım konusunda yoğunlaşmıştır. Bu konuda Genelkurmay Başkani Fevzi Çakmak ile İngiliz yetkililer arasında Ankara'da görüşmeler sürerken. General Kazım Orbay da Londra'da silah alımı konusunda görüşmelerini sürdürmüştür. Fransa'nın Orta Doğu'daki ordularının komutanı General Weygand, bu konu ile ilgili temaslarda bulunmak üzere Ankara'ya gelmiştir. Türkiye Avrupa'da savaşın giderek yaklaştığı bu dönemde İngiltere ve Fransa'nın malî yardımının önemini, Alman iktisadi üstünlüğünden kurtulmanın bir gereği olarak kabul etmiştir. Bu kapsamda Türkiye, malî ve askerî yardımı yapılacak olan uzun süreli ve kalıcı antlaşmaya bir koşul olarak ileri sürmüştür¹¹.

⁹ İsmail Soysal, "Türk – İngiliz – Fransız Ortak İttifakı", Belleten, Sayı: 182, Nisan 1982, s. 371.

¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: IV, C.3, 12.5.1939, s.68-69; *Ayın Tarihi*, Mayıs 1939:232

¹¹ Ludmila Jivkova, a.g.e., s. 220.

1.4. Türk - İngiliz - Fransız Ortak Deklarasyonu

7 Nisan 1939'da İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi, İngiltere gibi İtalyan tehdidinin Akdeniz'i sarmasından endişe eden Fransa'yı da Türkiye ile biran önce anlaşmaya iten bir olgu olmuştur. Türkiye, Fransa ile aynı içerikli bir deklarasyonu, ancak Haziran ayı sonunda imzalayabilmiştir. Bu gecikmenin en önemli nedeni, Hatay sorunundan kaynaklanmıştır. Hatay Devleti,³ Temmuz 1938'de Ankara'da imzalanan Türk-Fransız Dostluk Antlaşması'na müteakiben 2 Eylül 1938'te kurulmuştur, ancak Hatay henüz Türkiye'ye bağlanmadığı için, Türk Fransız görüşmeleri de ilerleyememiştir.

1939 baharında Avrupa'da tehlikeler büsbütün artınca, İngiltere yaklaşan savaş nedeniyle Fransa'ya telkinde bulunarak Hatay'ı, Türkiye'ye bırakmasını önermiştir¹².

İngiltere'nin Balkanlar ve Doğu Akdeniz bölgesinin savunması bakımından yaşamsal önemi olan Türkiye ile 12 Mayıs 1939'da bir deklarasyon ilan etmesinden sonra, Fransa da bir an önce Türkiye ile anlaşma yapma gereksinimini duymuştur. Fransa bu deklarasyonu benimsemiş bulunduğu için, artık, Fransa Hükümeti, Hatay konusunda Türkiye'nin kabul edemeyeceği hemen tüm önerilerinden vazgeçmiştir. Bunun üzerine, Türk-Fransız görüşmeleri 17 Haziran 1939'da başlamış ve altı gün kadar sürmüştür. 23 Haziran 1939 günü Hatay'ın Türkiye Cumhuriyeti'ne katılmasına ilişkin Ankara'da antlaşma imzalandığı gün, Türk-İngiliz Deklarasyonu ile aynı mahiyette bir deklarasyon Paris'te Dışişleri Bakanı M. Bonnet ile Türkiye Büyükelçisi Suat Davaz tarafından ilan edilmiş ve imzalanmıştır¹³.

Toparlamak gerekirse Türkiye Mihver ülkelerinin eylemleri karşısında bir taraf belirleme yoluna girmiş, müzakereler sonrasında Lozan Antlaşması sonrasında zaten ilişkilerini geliştirmekte olduğu Batılı demokratik devletler olan İngiltere ve Fransa ile 12 Mayıs 1939'da, Türk - İngiliz, 23 Haziran 1939'da da Türk - Fransız ortak deklarasyonları açıklanmıştır. Deklarasyonlarda genel olarak, savaşın Akdeniz'e yayılması durumunda taraflar arasında karşılıklı yardımlaşma için bir ittifak antlaşmanın yapılacağı ifade ediliyordu. Bu gelişme Sovyetler Birliği tarafından olumlu karşılanırken Almanya rahatsızlığını göstermekte gecikmemiştir. Daha önce imzalanmış olan Türk - Alman kredi anlaşması yürürlüğe konmamış ayrıca 1 Eylül 1939'da süresi dolan Türk - Alman Ticaret Anlaşması da yenilenmemiştir.

19 Ekim 1939'da imzalanan Türk -İngiliz - Fransız ittifakının önemli maddeleri şunlardır: (i) Bir Avrupa devletinin saldırısı ile başlayan ve İngiltere ile Fransa'nın

¹² İsmail Soysal, a.g.e., s. 371.

¹³ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VI, 23.6.1939, s. 317-318; Ayın Tarihi, No:67-89.

katılacakları savaş, Akdeniz'e intikal ettiği takdirde (yani İtalya'nın savaşa girmesi durumunda) Türkiye müttefiklerine yardım edecekti, (ii) İngiltere ile Fransa, Türkiye bir Avrupa devletinin saldırısına uğradığı takdirde bu devlete yardım edeceklerdi, (iii) Türkiye, Romanya ve Yunanistan'a verdikleri güvencenin yerine getirilmesinde İngiltere ve Fransa'ya yardım edecekti, (iv) Müttefikleri Türkiye'ye silah yardımı yapacaklardı, (v) Bunların dışında Türkiye, antlaşmaya ek 2 numaralı protokolle, antlaşmadan doğan taahhütlerin kendisini Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklemeyeceği hakkında bir "ihtirazi" kayıt" koydu.

2. Almanya'nın Türkiye'nin Tarafsızlığı İçin Çabaları ve Franz Von Papen'in Türkiye'ye Gelişi

Siyasi krizin ve savaşın Balkanlara sıçradığı ve Türkiye'nin pek çok haklı endişe ile müttefik devletler safına kaydığı bu kritik dönemde Almanya Dışişleri Bakanı Joachim von Ribbentrop ünlü Alman devlet adamı ve diplomatı Franz von Papen'i Ankara Büyükelçisi olarak Türkiye'ye göndermiştir¹⁴. Von Papen, Weimar Cumhuriyeti döneminde şansölyelik yapmıştır. Ayrıca Adolf Hitler'in ilk kabinesinde de şansölye yardımcısı olarak görev yapmıştır. Almanya'nın Avusturya'yı ilhakı sırasında Viyana Büyükelçisidir. Birinci Dünya Savaşı sırasında da Osmanlı Devleti'nde Suriye ve Filistin'de General Falkenhayn'ın komutası altında bulunmuş hatta anılarında ifade ettiğine göre 1918 yılında bir süre Yıldırım Ordular Grubu Kurmay Başkanlığını yapmıştır¹⁵. Von Papen, Türkiye'yi yakından tanıyan bir isimdir¹⁶.

Büyükelçi Von Papen 27 Nisan 1939 tarihinde Ankara'ya ulaşır ulaşmıştır. 29 Nisan 1939 günü de itimatnamesini Cumhurbaşkanı İnönü'ye takdim etmiştir¹⁷. Cumhurbaşkanı İnönü ve Dışişleri Bakanı Saraçoğlu ile arka arkaya görüşmeler yapan Alman Büyükelçi Türkiye'nin Mihver bloğu aleyhine duruşunun daha ziyade İtalya'nın saldırgan durumundan kaynaklandığını tespit etmiş ve durumu Almanya'ya rapor etmiştir.

Von Papen'in Türkiye'ye geldiği günlerde Türk - Alman ticari ilişkileri devam ediyordu. Bununla birlikte Almanya Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurmuştu. İki ülke Doğu Avrupa'yı ve Polonya'yı henüz kâğıt üzerinde de olsa paylaşmış durumdaydılar. Almanya ile Sovyetler Birliği arasında bir ticaret anlaşması imzalanmıştır ve bu anlaşmanın hükümleri

¹⁴ Rıfıkı Salim Burçak, Türk - Rus - İngiliz Münasebetleri (1791 - 1941), İkinci Cihan Harbinde Türkiye'nin Durumu, İstanbul, 1946, s. 75; Ludmila Jivkova, İngiliz - Türk İlişkileri 1933 - 1939, İstanbul, 1978, s. 214.

¹⁵ Franz Von Papen, Memoirs, London, 1952, s. 70; Ferda Kocaçimen, İkinci Dünya Savaşı'nın Meşhurları, İstanbul 1945, s. 130.

¹⁶ Türkiye Von Papen'in büyükelçi olarak atanmasına uzun süre karşı çıkmıştır. Bkz. Türkkaya Ataöv, Turkish Foreign Policy 1939 - 1945, Ankara, 1965, s. 19.

¹⁷ Nurettin Gülmez, Ersin Demirci, "Von Papen'in Türkiye Büyükelçiliği", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 2013, Güz Sayısı, S. 230.

başarıyla uygulanıyordu. Yani Almanya'nın ticaret ve hammadde açısından Türkiye'ye ihtiyacı kalmamıştı. Bunun yanında Almanya Türkiye ile ilişkilerini tamamen bozmak istemiyordu¹⁸. Almanya Batı 'da Fransa ve İngiltere ile mutlaka hesaplaşmak niyetinde idi. Buna ek olarak Almanya'yı yönetenlerin doğuya yönelik ufukları oldukça genişti, hedefleri Doğu Avrupa ile Polonya'nın ötesine uzanıyordu. Bunun yanında doğudaki büyük güç Sovyetler Birliği de Almanya'ya tam olarak güvenemezdi. Bu şartlar altında Almanya için, tüm bu bölgelerin kesiştiği bir coğrafyada bulunan Türkiye'yi tamamen kendi safına çekemese de en azından yakında başlayacak savaş boyunca tarafsız kalmasını sağlamak yeterli olacaktı. . Von Papen'in başlıca görevi, Türkiye'nin müttefik bloğuna tam olarak dâhil olmasını engellemek buna bağlı olarak ta savaşa Balkanlarda veya başka herhangi bir yerde aktif olarak katılmasının önüne geçmektir. Von Papen'den beklenen de genel çerçevede buydu.

Von Papen'in Ankara'da göreve başladığı günler aynı zamanda Almanya ile Sovyetler Birliği arasında -bir anlaşma ile sonuçlanacak- ilişkilerin düzelmesi sürecine denk gelmişti. Türkiye Avrupa'da başlayan mücadele gittikçe şiddetlenir ve Türkiye sınırlarına yaklaşırken, güvendiği İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin etkisiz kaldığı bir ortamda Milli Mücadele günlerinden beri en azından tek dostu rolünde olan Sovyetler Birliği ile ilişkilerini bozmaktan kaçınıyordu. Bunun yanında bu ülkeye Türkiye'nin tam olarak güven duyması mümkün değildi. İki ülke arasında ilişkileri belli bir seviyede tutmak fazla soğumasına veya ısınmasına izin vermemek Türk politikacıların temel siyaseti idi.

Türkiye için benzeri bir durum İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Almanya açısından da geçerlidir. Fakat Von Papen'in Türkiye'de görevine başlaması sonrası Türkiye ile Almanya arasındaki buzlar erimeye başlamıştır. Von Papen bunu daha ziyade karşılıklı ticari antlaşmaların canlandırılması yolu ile yapmayı denemiş ve belli oranda başarılı da olmuştur. Her ne kadar Türkiye Batı bloğu içinde kabul edilse de savaşın sonuna kadar hiçbir zaman blok dâhilinde savaşa katılmamış, özellikle Almanya ile Sovyetler Birliği arasında çok kanlı ve uzun bir savaş başladığında dahi, Sovyetler Birliği'nin desteklenmesi için müttefiklerine Boğazlar yolunu açmamak ta direnmiştir. Şüphesiz bunda Almanya'nın yarattığı tehdit de etkili olmuştur.

Von Papen, başta Cumhurbaşkanı İnönü ve Dışişleri Bakanı Saraçoğlu olmak üzere Türk yetkililerle yaptığı görüşmelerde, eski iki silah arkadaşı ülke olarak üzerlerine düşenin birbirlerine zarar vermemek olduğunu ifade etmiştir. En azından ticari ilişkileri sürdürmeliyiz

---

¹⁸ Cemil Koçak, Türk - Alman İlişkileri, Ankara, 1991, s. 151.

ve Türkiye Bu şartlarda tarafsızlığını savaşın sonuna kadar korumalı demiştir. Ayrıca Türkiye'nin tarafsızlık politikasından, İttifak yaptığı ülkeler lehine uzaklaşması durumunda, bunun Türkiye için çok ciddi sonuçlar doğurabileceği uyarısını da yapmıştır¹⁹.

3. Türkiye Ve Sovyetler Birliği'nin Politik Kopuşu

Her ne kadar Türkiye'nin dış politikasında amacı İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği ile birlikte Müttefik bloğunda yer almaksa da 1939 yılı Nisan ve Ekim ayları arasındaki dönem Türk-Sovyet dostluğu ve işbirliği için sonun başlangıcının kapılarını açan bir dönemdir. Bu bağlamda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında karşılıklı bir yardımlaşma anlaşması yapılması yönünde son temas ve müzakereler bu yılın 15 Nisan 1939'da başlar ve 15 Ekim 1939 günü hiç bir olumlu sonuca varmadan kesilir. Bu tarihten sonra iki ülke arasında İkinci Dünya Savaşı sonuna dek herhangi bir temas kurulmayacak savaş sonuna doğru ise özellikle Stalin yönetiminin baskıları Türkiye ile Sovyetler arasındaki gerilimi artıracaktır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Soğuk Savaş döneminde ise iki ülke artık birbirlerini hasım olarak gören iki ayrı blok içinde yer alacaklardır. (NATO – Varşova Paketi)

Şimdi bu süreci kısaca anlatmaya çalışacağız. Ancak sadece Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki temasları anlatmak, bu keskin kırılışı anlamak açısından yeterli değildir. Bahsi geçen dönem dünyanın belli başlı siyasal aktörlerinin uluslararası arenaya bütün ağırlıkları ile girdikleri ve dış siyaseti ülkelerinin bekası için en hayati konu olarak değerlendirdikleri bir dönemdir. Sovyetler Birliği'nin 1939 Martından itibaren, bir taraftan İngiltere ve Fransa ile diğer taraftan Almanya ile temasları da Türkiye ile ilişkilerini doğrudan ilgilendirir. Ayrıca Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında yürütülen Üçlü Anlaşma görüşmeleri ve bunların sonucu da, Türk-Sovyetler Birliği ilişkileriyle doğrudan alakalıdır.

Bu arada Türkiye'nin o dönem şartları çerçevesinde Sovyetler Birliği'nin pozisyonunu ve oynayabileceği rolü ve muhtemel bir çatışmada ortaya koyabileceği güç ve direnci başarıyla takdir edebilmiş olması oldukça önemlidir. Türkiye uluslararası alanda attığı her adımda Sovyetler Birliği'nin coğrafi konumunu ve siyasi pozisyonunu dikkate almıştır. Türk yöneticilerine göre Sovyetler Birliği'nin pozisyonunun yanlış değerlendirileceği bir uluslararası hamle Türkiye'yi beklenmedik, zorlu tehdit ve baskılar altına sokabilir. Türkiye'nin, Sovyetler Birliğini içinde olmaya çalıştığı güvenlik bloğuna yakın tutmaya çalışması bu sebeptendir²⁰. Aynı dönemde Sovyetler Birliği'ne dair benzer başarılı analizler

¹⁹ Nurettin Gülmez - Ersin Demirci, "Von Papen'in Türkiye Büyükelçiliği", Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Güz, 2013, s. 231.

²⁰ Zeki Kuneralp, a.g.e., s. 13-14.

Almanya gibi bir ülke tarafından yapılamamıştır. Nitekim Almanya, Sovyetler Birliği'nin gücünü ve mukavemet yeteneğini başarılı bir öngörü ile değerlendirememiş, 22 Haziran 1941'de aralarında bir saldırmazlık paktı olmasına rağmen Sovyetler birliğine karşı üç cepheden saldırıya geçerek büyük bir işgal harekâtına girişmiştir (Barbarossa Harekâtı). Bu analiz eksikliği ve öngörü yetersizliği Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı'nda hazin denebilecek sonunu belirleyen önemli bir etken olmuştur²¹.

Sovyetler Birliği de, Mihver Devletlerin siyasi mücadeleyi askeri bir düzeye yükselttiği günlerde, kendi güvenliğini sağlayacak ve belki de artık kaçınılmaz hale gelen bazı zayıf ülkelerin adeta yağma edileceği bir savaşa güvenlik amaçlarına ve kazanç beklentilerine en uygun uluslararası anlaşmaları ve paktları hayata geçirerek dâhil olmak peşindeydi.

1939 yılının ilk yarısında İngiltere Fransa ve Sovyetler Birliği arasında üçlü bir pakt için müzakereler başlamıştı. Ancak bu müzakereler ilginç bir şekilde ilgili üç devletin (İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği) karşılıklı isteklerini kabul edilir bulmayışları ve vaatlerine bir türlü güvenemeyişleri nedeniyle 1939 yılı Ağustos ayı sonlarında akamete uğramıştır.

Sovyetler Birliği, 27 Nisan 1939'da doğrudan Türkiye'ye başvurarak bir mihver saldırısı karşısında iki ülkenin birlikte hareket etmesini istemiştir²². Bu amaçla yapılacakları belirlemek üzere Sovyetler Birliği Dışişleri Komiser Yardımcısı Vladimir Potemkin, 28 Nisan - 5 Mayıs 1939 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmiştir.

Potemkin, Moskova'dan ayrılmadan hemen önce Türk Büyükelçisine, "...Sovyetler Birliğinin kolektif bir güvenlikten yana olduğunu, bunu İngiltere, Fransa ve Türkiye ile birlikte yapmak istediklerini... Türkiye'nin de bu temayülde olduğunu anladıklarını, Ankara'da konunun iyice tartışılıp ittifak esaslarının belirleneceğini umduğunu" söylemiştir. Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile yapılan görüşmelerde Sovyet temsilci, Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında cereyan eden müzakereler hakkında fikir almış ve Sovyetlerin katılımının yapılabilecek bir ittifakı güçlendireceği görüşünü ileri sürmüştür. Aynı zamanda, Türk ve Sovyet temsilcileri görüşmeler esnasında iki tarafı ağır yükümlülük altına sokmayacak sınırlı bir yardımlaşma paktının fayda sağlayacağı konusunda da anlaşmışlardı²³.

²¹ İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın kara ve hava kuvvetlerinin (Wehrmacht) yüzde seksenine yakın bir kısmının Sovyet ordularınca imha edildiği tahmin edilmektedir. 1945 Mart - Nisan aylarında Almanya'nın başkenti Berlin Sovyet orduları tarafından tümüyle işgal edilecek, Nazi Partisi'nin ve Almanya'nın lideri Adolf Hitler intihar ile yaşamına son vermek zorunda kalacaktır.

²² Selim Deringil, Denge Oyunu - İkinci dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası, Tarih Vakfı yurt Yayınları, İstanbul, 2010, s. 76.

²³ Kamuran Gürün, Türk - Sovyet İlişkileri (1920 - 1953), Ankara, 1991, s. 187.

Sovyetlerin bu ittifaka katılımı yukarıda da söylediğimiz gibi Türkiye'nin de arzu edeceği bir gelişme olacaktır. Çünkü kolayca anlaşılabilmesi üzere Türkiye'nin o dönemde asıl büyük tehdit olarak algıladığı ülkeler arasında mihver ülkeleri olduğu kadar aynı zamanda doğudaki büyük ve güçlü komşusu Sovyetler Birliği de vardır. Zaten dönemin Türk yöneticilerinin anılarından, dönemle ilgili yazdıkları makale ve kitaplardan, kendileriyle yıllar sonra yapılan röportajlardan ve değerli bilim adamlarımızın araştırmalarından anladığımız kadarı ile Türkiye'nin liderleri daha savaşın ilk evresinde kaybeden tarafın Almanya ve İtalya olacağını anlamışlardır. Asıl Tehdit rejim değişikliğine rağmen, jeopolitik zorlamalar ve ideoloji ihracı ihtiyacı nedeni ile Çarlık döneminin yayılmacı siyasetinden hiçbir zaman uzaklaşamayacak olan Sovyetler Birliği'nden gelmektedir.

Cumhurbaşkanı İnönü, Potemkin'in ziyaretini Sovyetler Birliği ile ilişkileri geliştirmek için bir fırsat olarak görmüştür. Potemkin ile yaptığı görüşmede bir Türk - Sovyet Paktı'nın gerekliliği üzerinde durmuş, Türkiye'nin Sovyetlerden silah temin edebilirse muhtemel bir mihver saldırısına karşı direnebileceğini belirtmiştir. Bunun yanında Sovyetler Birliği ile yapılacak bir anlaşmanın Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile bir savunma ittifakı yapma ihtiyacını gidermeyeceğini de önemle vurgulamıştır²⁴.

Türkiye, Potemkin'in ziyareti sırasında Moskova hükümetini temsilen takındığı uzlaşmacı tavırdan oldukça etkilenmiş görünmektedir. Türk hükümetinde yakın gelecekte Türk – Sovyet ilişkilerinin gelişimi, hatta bir ittifakın gerçekleştirilmesi konusunda büyük bir beklentinin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim Başbakan Refik Saydam, 12 Mayıs 1939'da Meclis'te yaptığı konuşmada Potemkin'in ziyareti sonrasında Ankara'da oluşan beklentileri şu sözlerle kamuoyuna aktarmıştır²⁵:

“Büyük komşumuz ve dostumuz Sovyet Rusya ile en sıkı ve en samimi temaslarda devam etmekteyiz. Müşterek gaye ve menfaatlerimiz işbirliği yolunun tamamen açık olduğunu bize ispat etmiş ve sayın misafirlerimizin Ankara'da geçirdiği günler zarfında tam bir görüş ve anlayış beraberliği olduğu ve yarınki siyasetimizin de bu esas dairesinde inkişafa namzet bulunduğu tespit edilmiştir”.

Başbakan'ın konuşmasını gerçekleştirdiği 12 Mayıs 1939 aynı zamanda Türkiye ile İngiltere arasında ki ortak deklarasyonun açıklandığı tarihtir.

²⁴ Tekeli - İlkın, a.g.e., s. 70.

²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, Cilt 2, 12 Mayıs 1939, s. 67 - 80

Potemkin, Türkiye'den sonra Bulgaristan Romanya ve Polonya'yı da Almanya'ya karşı bir pakt konusunda ikna edebilmek için görüşmelerde bulunmak üzere ziyaret etmiş ise de bu ülkelerin başkentlerinden de olumlu cevap alamamıştır.

Sovyetler Birliği Türkiye ile kurulan bu temasa ve varılan mutabakata rağmen Ağustos başına kadar sessizliğe gömülmüş ve Türkiye ile herhangi bir temasa geçmemiştir.

4. Müttefikler ile Sovyetler Birliği Arasında Başarısız Müzakereler

18 Mart 1939 tarihinde İngiltere Büyükelçisinin SSCB Dışişleri Bakanlığına, Almanya'nın Romanya'ya karşı silahlı bir müdahalesi halinde ne yapacaklarını sorması üzerine; Sovyetler Birliği, İngiltere, Fransa, Romanya ve Türkiye arasında, muhtemel Alman saldırısı karşısında ortak bir tutum belirlemek üzere bir konferansın toplanması gerektiği cevabını ve teklifini almıştır. Buna karşılık 21 Mart 1939 tarihinde İngiltere ve Fransa, Almanya'nın saldırgan bir tutum takınması halinde birlikte hareket edecekleri yolunda, İngiltere, Fransa, Polonya ve SSCB arasında bir deklarasyon yayınlanmasını teklif etmişlerdir. SSCB bu teklifi hemen kabul ederken Polonya reddetmiştir.

Bu tekliften bir gün sonra daha önce de belirttiğimiz gibi Almanya, 22 Mart 1939'da Romanya'ya çok ağır ekonomik hükümler ihtiva eden bir anlaşmayı zorla kabul ettirmiştir. Bu gibi gelişmelerin arka arkaya gelmesi aslında 1939 baharı itibarı ile olayların ne denli hızlı geliştiğini bizlere göstermektedir. İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği gibi Avrupa'nın belli başlı politik ve askeri güce sahip ülkeleri hızla yaklaşmakta olan savaşı önleyebilmek için mihvere karşı gerekli tedbirleri almalı ve caydırıcılık sağlayacak blokları Avrupa'nın doğusunda, Balkanlarda ve Doğu Akdeniz'de derhal kurmalıydılar. Ancak bu ülkelerin yaklaşmakta olan büyük savaşı "Doğu" da gerçekten önlemeyi isteyip istemedikleri yukarıda belirttiğimiz gibi tartışılması gereken ayrı bir konudur.

23 Mart 1939'da İngiltere ve Fransa'nın, ortak bir deklarasyon ile, orta Avrupa ülkeleri Hollanda, Belçika ve İsviçre'ye bir saldırı halinde askeri müdahalede bulunacaklarını açıklarken, 31 Mart 1939 İngiltere ve Fransa, Sovyetleri dışarıda bırakarak Polonya'ya tek taraflı garanti vermişlerdir²⁶. Bununla birlikte Mihver Devletlerin cüretkâr hamleleri devam etmektedir bu çerçevede 7 Nisan 1939'da İtalya Arnavutluk'u işgal etmiştir.

İngiltere ve Fransa, 13 Nisan 1939 tarihinde Yunanistan ve Romanya'ya tek taraflı garanti verirken Türkiye nezdinde de bir adım atmışlardır. Buna göre Akdeniz ve Ege denizleri üzerinden Türkiye'ye yönelecek her türlü İtalyan tehdidi karşısında, karşılıklı olmak

²⁶ Bu garanti ileride görüleceği üzere hiçbir işe yaramayacaktır.

şartıyla, yardıma hazır olduklarını açıklamışlardır. İki devlet ayrıca Romanya'ya bir Alman saldırısına karşı garanti vermeyi düşündüklerini belirterek bu konuda Türkiye'nin tutumunun ne olacağını sormuşlardır. Türkiye'nin bu tekliflere cevabı genel olarak olumlu olmuştur.

Fransa ve İngiltere 15 Nisan 1939'da Sovyet yönetimine, "Sovyetler Birliğinin Avrupa komşularından herhangi birisine bir saldırı olursa ve ilgili ülke bu saldırıya karşı koyarsa, Sovyetler Birliği, talep halinde, en iyi sonucu verecek bir yardıma hazır olduğunu bir deklarasyonla açıklamalıdır" ifadeleri ile yeni bir teklifte bulunmuşlardır.

Sovyet yönetimi İngiltere ve Fransa'nın teklifine 17 Nisan 1939 tarihinde cevap vermiştir. Bu cevapta şu ifadeler bulunmaktadır: "SSCB-İngiltere-Fransa arasında üçlü bir yardımlaşma paktı yapıldır, bu üç devlet ayrıca Baltık Denizi ile Karadeniz arasında Sovyetler Birliği'nin komşusu bütün Doğu-Avrupa devletlerine bir saldırı halinde yardım taahhüdünü üstlenmelidir, üç devlet askerî yardımın nasıl yapılacağını birlikte açıkça belirlemeli ve ifade etmelidir. Bir savaş halinde ayrı barış yapılmamalıdır."

Görüleceği üzere Sovyet yönetimi İngiliz – Fransız teklifindeki muğlak ifadelere karşı çıkmaktadır. Yardım edilecek devletlerin hangileri oldukları açıkça belirtilmelidir. Bir oldu - bittiye meydan verilmemelidir.

28 Mayıs 1939'da İngiltere ve Fransa ise Sovyetler Birliği'nin teklifine verdikleri cevapta güvenlik garantisi verecekleri devletler konusunda muğlak tavrılarını sürdürmüşlerdir. Güvenliği garanti edilecek devletler SSCB'nin ısrarına rağmen açıkça belirtilmemiş ve "bazı Doğu Avrupa Devletleri" ifadesi tercih edilmiştir. Eğer İngiltere ve Fransa "bazı Doğu Avrupa ülkelerine" verdikleri garantiler sebebiyle savaşmak zorunda kalırlar ve Sovyetler Birliği'nden yardım isterlerse, Sovyetler koşulsuz yardıma koşacaktır. Bu teklifteki ifadeler İngiltere ve Fransa'nın Sovyetler Birliğine karşı politikalarında ilginç bir belirsizliğe işaret ediyor gibi görünmektedir. Tarafsız bir gözlemci için İngiltere ve Fransa Devletleri'nin Sovyetler Birliği ile gerçek bir anlaşma yapmayı isteyip istemedikleri o tarihe kadarki müzakereler değerlendirildiğinde net olarak anlaşılamaz haldedir.

Bekleneceği üzere SSCB 14 Mayıs 1939'da bu teklife mütekabiliyet prensibine aykırılık gerekçesi ile olumsuz cevap vermiştir. Sovyetler Birliğine göre Baltık Devletleri garanti dışında tutulmaktadır. Sovyet karşı teklifine göre üç devlet mihver saldırısına karşı bir yardımlaşma anlaşması yapmalı, Baltık Devletleri yok sayılmamalı, bölgeye gerçekleşebilecek bir Mihver saldırısı durumunda nasıl hareket edileceği ve hangi adımların atılacağı açıkça belirlenmeli ve Dünya'ya ilan edilmelidir.

Bununla birlikte Sovyetler Birliği'nin yayılmacı amaçları olup olmadığı konusundaki belirsizlik de İngiltere ve Fransa'yı tereddüte sürüklemekte olabilir. Sovyetlerin bilhassa Baltık ülkeleri üzerindeki ısrarı önemlidir. Sovyetler Birliği bu bölgeyi yayılma alanı olarak kabul etmektedir. Bir güvenlik duvarı inşası bahanesiyle öncelikle Baltık ülkelerine olmak üzere Doğu Avrupa'da bazı bölgelere askeri olarak yerleşebilir ve bu bölgelerden çıkarılması bir daha barışçı yollarla mümkün olmayabilir. En azından benimsediği Batı karşıtı ideolojiyi bu bölgelere yerleştirerek birer uydu devlet haline getirebilir. Bu devletlerde elde edeceği üslere büyük askeri yığınak yaparak buraları Batı'ya karşı bir ön karakol olarak kullanabilir. İngiltere ve Fransa'nın Sovyetler Birliği'nden çekincesi bu ve benzeri kaygılar olabilir. Bu nedenle Sovyetler Birliği ile yapılacak bir savunma paktına, Sovyetler Birliği'nin doğrudan ve hızlı müdahale edeceği Baltık Devletlerini ve Doğu Avrupa'nın bir kısmını dâhil etmek istememiş olabilirler.

Nitekim Baltık ve Doğu Avrupa ülkeleri de Sovyetler Birliği'nin askeri müdahalesini mümkün kılacak garanti anlaşmalarından veya bu tür paktlara dâhil olmaktan olabildiğince kaçınmaya çalışmışlardır. Örneğin Polonya Sovyetler Birliğinden gelecek bir güvenlik garantisini reddetmiştir.

Türkiye'de bu dönemde Sovyet askeri varlığını haklı nedenlere dayalı benzer çekinceler ile Türkiye'den ve özellikle Boğazlar bölgesinden uzak tutmak istemiştir. Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmeye çalışırken hatta bir pakt üzerinde çalışırken dahi Türkiye bu hususa önem vermiş ve dikkatli olmuştur.

4.1. Sovyetler Birliği ile Almanya Arasındaki Buzlar Eriyor

Almanya ile SSCB arasında ilk yakınlaşma belirtileri 17 Nisan 1939'da Berlin'de Sovyet Büyükelçisi Aleksey Fyodorovich Merekalov'un, Alman Dışişleri Müsteşarı Ernst von Weizsacker'e²⁷, Skoda fabrikasına verilmiş ve teslimi oldukça gecikmiş Sovyet siparişlerinin teslim edilip edilmeyeceğini sorması, müsteşarında, Rusya - İngiltere - Fransa arasındaki görüşmelerin Rusya'ya askerî malzeme teslimatı için olumlu bir hava yaratmadığını söylemesi üzerine, büyükelçinin, Almanya ile normal şartlar içerisinde yaşanabilmesine mâni bir sebep bulunmadığı, ilişkilerin normalleşmesinden sonra da gittikçe daha iyileşebileceğini

²⁷ Alman diplomat ve politikacı. 1938 - 1943 yılları arası Nazi Almanya'sının Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığını yaptı. Almanya Cumhurbaşkanı Richard von Weizsacker (Cumhurbaşkanlığı 1984 - 1994) ve fizikçi - filozof Carl Friedrich von Weizsacker'in babasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hill, Leonidas E. "The Wilhelmstrasse in the Nazi Era." *Political Science Quarterly*, vol. 82, no. 4, 1967, pp. 546-570.

söylemesi ile gerçekleşmiştir²⁸. Bu açıklamadan kısa bir süre sonra Almanya SSCB'nin askeri siparişlerinin teslimatına devam edileceğini Sovyetlere ve dünya kamuoyuna duyurmuştur.

28 Nisan 1939 tarihinde Adolf Hitler, Polonya ile Almanya arasındaki saldırmazlık paktını ve İngiltere ile Almanya arasında iki ülkenin birbirleri ile savaşmayacakları garantisini sağlayan Münich deklarasyonunu ve Deniz Anlaşmasını feshetmiştir.

Bu arada 3 Mayıs 1939'da Sovyet dış politikasında önemli değişikliklerin olacağıın işaretlerinden biri gerçekleşmiş ve Yahudi asıllı Dışişleri Bakanı Maksim Litvinov görevinden uzaklaştırılmış yerine Vyacheslav Molotov atanmıştır²⁹.

17 Mayıs 1939'da Berlin'de Sovyet Büyükelçisi Georgi Astakhov, Almanya'nın Dışişleri Ekonomik Daire Başkanı Dr. Karl Julius Schnurre'a Almanya ile SSCB arasında dış politika uyumsuzluğu olmadığını söylemiştir. Büyükelçi Astakhov aynı günlerde bir Alman gazetesine verdiği demeçte de İngiltere'nin dış politikasını bir açmazlar yumağı olarak değerlendirmiştir³⁰.

Almanya'nın askeri gücüne dayanarak hedef gördüğü devletler üzerinde siyasi baskısını gittikçe arttırması üzerine 19 Mayıs 1939 tarihinde Fransa ve Polonya Genelkurmay Başkanları arasında bir askerî anlaşma imzalanmıştır. Buna göre “Almanya Polonya'ya saldırıya geçerse Fransa da Batıdan Almanya'ya karşı kapsamlı bir askeri harekât başlatacaktır. Ancak bu anlaşma Fransa hükümetince onaylanmamıştır³¹. Almanya, Polonya'yı işgale başlayınca da ne İngiltere ne de Fransa askeri bir tepki göstermemiştir.

20 Mayıs 1939 tarihinde Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Almanya'nın Moskova Büyükelçisi Friedrich Werner von Schulenburg'a “Sovyet Hükümeti ekonomik görüşmelerin başlamasına, gerekli siyasî temeller atıldıktan sonra razı olacaktır. Daha iyi siyasi temellerin ne şekilde atılabileceği her iki hükümetin de düşünmesi gerekli bir husustur” demiştir.

23 Mayıs 1939'da Alman lider Adolf Hitler, Sovyetlerin yakın gelecekte Almanya'nın Polonya'ya karşı gerçekleştirebileceği bir işgal harekâtı karşısında sesiz kalabileceğini dile getirmiştir³². 30 Mayıs 1939 tarihinde de Almanya Dışişleri Bakanı Joachim Von Ribbentrop,

²⁸ Kamuran Gürün, Türk – Sovyet İlişkileri (1920 – 1953), s. 178.

²⁹ Henry Kissinger, Diplomasi, İstanbul, 2007, s.324.

³⁰ William L. Shirer, Rise And Fall Of The Third Reich: A History of Nazi Germany, Simon & Schuster Publish., 1990, p. 500.

³¹ Gürün, a.g.e., s. 179.

³² Gerhard L. Weinberg, Germany and the Soviet Union, Prometheus Books (January 1972), p. 102 – 103. Bu söz söylendiği zaman muhtemelen Almanya ve SSCB Polonya'nın paylaşımını gayri resmi yollardan müzakere etmiş ve anlaşmış durumdadırlar.

Moskova'daki Alman Büyükelçiliğine Sovyetler Birliği ile bir anlaşma zemininde müzakerelerin başlatılmasını emretmiştir.

Sovyetler Birliği ve Almanya arasında bir anlaşmayı hayata geçirebilmek için müzakerelerin başlatıldığı sırada, Sovyetler 15 Haziran 1939 tarihinde Moskova'da, İngiltere ve Fransa ile de Mihver devletlere özellikle Almanya'ya karşı bir Anlaşma'nın oluşturulması için 27 Temmuz'a kadar sürecek müzakerelere başlamıştır. Sovyet siyasi yöneticiler ve diplomatlar böylece iki karşıt taraf ile müzakereleri aynı dönemde sürdürecektir.

Sovyetler Birliği ile batılı müttefik ülkeler eğer siyasi konularda anlaşabilirse, 27 Temmuz'dan itibaren konunun sahadaki pratiğini oluşturacak askeri konulara geçilecektir. Sovyetlerin aksine Batılılar, savunmalarını üstlenecekleri devletlerin isimlerinin anlaşmada yer almasını istemiyorlardı, zira Almanya'ya karşı herhangi bir garanti talep etmeyen veya herhangi bir şekilde SSCB ile aynı safta yer almak istemeyen ülkeler söz konusu idi. Özellikle Baltık ülkeleri bu konumdaydı. Bu gibi ülkeler Almanya'nın yarattığı tehdit bahane edilerek Sovyetlerce bir işgale veya yönetim değişikliğine zorlanmak istemiyorlardı. Sovyetler ise tüm Doğu Avrupa ve Baltık ülkelerinin yapılacak bir siyasi ve askeri anlaşmaya dâhil edilmesinden yanaydı. Hatta Sovyetlerin şartlarından biri, Türkiye ve Polonya ile Sovyetler Birliği arasında, bu ülkeye geniş bir hareket özgürlüğü sağlayacak hatta bir Alman saldırısı dahi gerçekleşmeden müdahale imkânı verecek karşılıklı yardımlaşma anlaşmaları imzalanmasıydı. Bunun yanında Sovyetler "dolaylı saldırı" adını verdikleri bir kavramı müzakerelere dâhil etmişlerdi³³. Buna göre Alman tehdidi altında olan ve olduğu varsayılan ülkelerde mevcut hükümet Almanya lehine bir politik duruş sergilemeye başlarsa veya Almanya karşıtı mevcut hükümet bir şekilde yönetimden düşürülürse bu ülke dolaylı saldırı altında sayılacaktı. Buna göre İngiltere, Fransa veya Sovyetler Birliği bu ülkelere gerekirse doğrudan askeri müdahale hakkına sahip olacaktı. Sovyetlerin bu talebi İngiltere ve Fransa tarafından Sovyet yayılmacılığının bir göstergesi sayılacak ve kabul edilemez bulunacaktır.

15 Haziran 1939 tarihinde Berlin'deki Bulgar Büyükelçisi Almanya Dışişlerine Bakanlığına giderek, Sovyet Büyükelçisi'nin kendisine söylediklerini nakletmiştir. Büyükelçinin söylediklerine göre ülkesi, Almanya ile bir yakınlaşmayı çok istemektedir. Eğer Almanya SSCB'ye saldırmayacağını deklare eder veya SSCB ile bir saldırmazlık paktı imzalayacağını açıklarsa, ülkesi büyük ihtimalle İngiltere ile anlaşma yapmaktan vazgeçecektir". Bundan sonra 22 Temmuz 1939'da Berlin'de SSCB ile Almanya arasında ekonomik görüşmeler başlamıştır.

³³ Kamuran Gürün, Türk – Sovyet İlişkileri (1920 – 1953), Ankara, 1991, s. 181.

Bu arada Moskova'da bulunan İngiltere ve Fransa temsilcileri ile siyasi konularda önemli bir uzlaşma sağlansa da askeri konuların müzakere edilmesine sıra gelince çalışmalar olabildiğince yavaşlatılmıştır. Taraflar sanki gerçek bir anlaşmadan ümitlerini kesmiş görünmektedirler.

Sovyet Hükümeti Batılılarla bir ittifak yapıp, bir Alman saldırısını üzerine çekmektense, saldırıyı hiç değilse savaşın ilk yıllarında Batıya yöneltmek, bu arada hazırlık için zaman kazanmak, ayrıca Doğu Avrupa'da Polonya, Baltık ülkeleri ve Romanya'da toprak elde etmek gibi taktik ve fırsatçı bir tutum içine girmek istemiştir. Zaten Batılılarla yapılan görüşmeler, bir taraftan İngiltere'nin duraksamaları ve bir Alman saldırısına karşı hangi devletlerin savunulacağı konusu (Polonya, Romanya), diğer taraftan savunma sistemi gereği, Sovyet kuvvetlerinin topraklarına girmesine Polonya'nın karşı çıkması gibi nedenlerle, Temmuz 1939 ayında çıkmaza girmiştir. 1939 yılının Ağustos ayına gelindiğinde ise Moskova'ya giden İngiliz-Fransız heyetlerinin görüşmeleri sonuçsuz kalmıştır³⁴.

14 Ağustos 1939 tarihinde, Almanya'nın Moskova Büyükelçisi Schulenburg'un Alman Dışişleri Bakanlığından aldığı talimata dayanarak, Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'u ziyaret edip, Hitler'in, Dışişleri Bakanı Ribbentrop'u Moskova'ya yollamak istediğini bildirmiştir³⁵. Bu ziyaret iki tarafa arasında bilinen ilk anlaşma için müzakere zemininin oluşması anlamına gelmektedir.

Sovyet Mareşali Vorosilov, bu aşamada bir açıklama yaparak İngiltere ve Fransa'yı siyasi ve askeri görüşmeleri sürüncemede bırakmakla suçlamıştır. Sovyetler Birliği'nin kendisinin ve komşularının güvenliğinin sağlanması için yeni arayışlar içinde olmasının eleştirilmemesini istemiştir.

23 Ağustos 1939 tarihinde ise Müttefikler ve Türkiye üzerinde adeta bomba etkisi yaratan açıklama Almanya ve Sovyetler Birliğince yapılmıştır: Almanya ve Sovyetler Birliği arasında bir saldırmazlık paktının resmen hayata geçirildiği dünya kamuoyuna duyurulmuştur³⁶.

Beklenmedik bu gelişme Türk dış politikasının bütün hesaplarını alt üst etmiştir. Moskova bütün görüşmelerini gizlilik içerisinde yürütmüş, Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmalarının yüklediği sorumlulukları da göz önüne almamıştır³⁷. Diğer bir deyişle, Sovyet Rusya, Almanya ile anlaşmadan önce 1925 Türk-Sovyet Dostluk ve

³⁴ İsmail Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", Belleten, 1982, Nisan, s. 388. 367 – 415.

³⁵ Kamuran Gürün, a.g.e., s. 183

³⁶ Kamuran Gürün, a.g.e., s. 10;

³⁷ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980), Ankara, 2005, s. 330.

Saldırmazlık Antlaşması hükümleri gereğince Türkiye'ye bilgi vermesi gerektiği hâlde anlaşma ilkelerini çiğnemiş ve bunu yapmamıştır.

Almanya – Sovyetler Birliği Saldırmazlık Anlaşmasının imzalanışı sırasında Stalin'le Ribbentrop arasında, Türkiye ile ilgili olarak aşağıdaki konuşma cereyan etmiştir³⁸:

“Stalin, Reich Dışişleri Bakanına, Türkiye hakkında Almanya'nın ne düşündüğünü sordu.

“Reich Dışişleri Bakanı bu konuda şunları söyledi: Aylarca önce Türk hükümetine, Almanya'nın Türkiye ile dostça ilişkiler istediğini söylemişti. Bu sonuca varmak için Reich Dışişleri Bakanı bizzat her şeyi yapmıştı. Cevap şuydu ki Türkiye, Almanya'yı kuşatma paktına katılan ilk devletlerden biri olmuş ve bu durumda Reich hükümetini haberdar etmek gereğini bile düşünmemişti.

“Stalin ve Molotov, bunun üzerine, Sovyetler Birliğinin de Türklerin bu değişken politikası yüzünden aynı şekilde bir tecrübe geçirdiğini belirttiler.

Almanya ile Sovyetler Birliği arasında ortaya çıkan bu beklenmedik pakt, Türkiye'de büyük bir şok etkisi yaratmıştır. Türkiye'nin bulunduğu coğrafyada tehdit yaratan ve sakınması gereken büyük güçler olarak gördüğü iki devlet artık aralarında birbirlerine zarar vermeyecekleri ve çıkarlarına karşılıklı saygı gösterecekleri konusunda anlaşmışlardı.

Alman-Sovyet yakınlaşması Türkiye'nin Karadeniz çevresinden gelebilecek saldırılara karşı emniyet durumunu ortadan kaldırmıştır. Bunun yanında, 1 Eylül 1939 tarihinde İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile Türkiye'yi Almanya'nın müttefiki İtalya'nın karşısında Sovyet desteğinden mahrum kalmıştır. Sovyet politikasında meydana gelen bu değişikliğe rağmen, Türk Hükûmeti, Sovyetler Birliği ile hala bir anlaşma zemini bulabileceğini ummuştur. Türkiye'nin zorlamalı iyimser tavrına rağmen muhtemel bir Türk-Sovyet Saldırmazlık Paketi'na, Sovyet tarafının bakış açısı ve istekleri de doğal olarak değişmiştir.

1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgal etmesi ve 3 Eylül 1939'da İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya savaş ilan etmesi ile İkinci Dünya Savaşı başlamıştır. Sovyetler Birliğinin 17 Eylül 1939'da, Nazi-Sovyet Paketi uyarınca Polonya'ya saldırması ve bu ülkeyi Almanya ile paylaşması Türkiye'de büyük kaygı ve endişe yaratmıştır³⁹.

³⁸ Kamuran Gürün, a.g.e., s. 183.

³⁹ Figen Atabey, “Monterux Konferansı'ndan İkinci Dünya Harbi'ne Türk-Sovyet İlişkileri”, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi Cilt 2,Sayı 4, Ocak 2014, s. 6.

Olayların bu surette gelişimi Türkiye'ye İngiltere ve Fransa'ya daha da yaklaşımdan başka bir seçenek bırakmıyordu. Almanya ise attığı bu adım ile birden fazla sonuç elde etmeyi başarmıştı. Avrupa'nın büyük kısmını (Fransa dâhil) ve Balkanları kapsayacak işgal hareketine girerken Sovyetler Birliği ile varılan anlaşma doğu sınırlarının güvence altına alınmasını sağlamıştı. Bunun yanında Türkiye her ne kadar İngiltere ve Fransa'ya daha da yaklaşırsa da pozisyonundaki bu değişim görünüşten öteye gitmeyecekti. Türkiye tarafsızlık siyasetinde ısrarcı olacak ve 1945'e kadar savaşa dâhil olmayacaktı. Almanya'nın Sovyetler Birliği hamlesi savaşın bu ilk evresinde Türkiye'nin müttefik devletler lehinde Balkanlarda Savaşı dâhil olmasını kesin bir şekilde engellemişti. Doğuda Rus tehdidi sürerken Türkiye Balkanlarda Mihver karşıtı askeri bir hamle yapamazdı.

Almanya ile Sovyetler Birliği arasında sözü geçen pakt imzalanmadan önce, 4 Ağustos 1939'da Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi Alexander Terentieff, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nu ziyaret ederek Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir pakt ya da karşılıklı bir yardımlaşma antlaşması yapılması konusunda görüşmeler yapmak için Saraçoğlu'nu Moskova'ya davet etmişti⁴⁰. Bu davet, Sovyet-Alman Paktı'nın imzalanmasından bir gün sonra, 24 Ağustos 1939 tarihinde yazılı olarak da tekrarlanmıştır. 4 Eylül günü ise Sovyet Büyükelçisi Saraçoğlu'nu tekrar ziyaret ederek son gelişmeler karşısında ülkesinin durumunu açıklayan bir notayı Türk Dışişleri Bakanlığı'na sunmuştur. Buna göre Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa arasında yapılan görüşmelerden olumlu bir sonuç alınamadığından ve İngiltere ile Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne karşı muhtemel bir komploya girmesini önlemek amacıyla Almanlarla saldırmazlık paktını imzalamıştır. Bu durumda, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında ilişkiler, değişen uluslararası dengelere göre yeniden düzenlenmelidir. Türkiye, Sovyetler'in bu teklifine 8 Eylül'de olumlu yanıt vermiş ve Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, görüşmeler için 25 Eylül 1939'da Moskova'ya gitmiştir⁴¹. Ankara tarafından, Moskova görüşmeleri için görevlendirilen Türk heyetine, Sovyetler Birliği ile karşılıklı bir yardım yada işbirliği antlaşmasının imzalanabilmesi için imkânların aranması ve görüşmelerin yapılması, ayrıca Boğazlarla ilgili Montreux rejiminin devamını öngören bir rejimin sürdürülmesi konusunda uzlaşma sağlanması talimatı verilmiştir.

23 Eylül 1939 tarihinde Moskova'ya ulaşan Saraçoğlu'nun karşısına 26 Eylül 1939'da Kremlin'de Türk heyetinin beklemediği kadar ağır koşullar ileri sürerek çıkan Dışişleri Bakanı Molotov, Sovyet Hükümetinin, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile vardığı

⁴⁰ Mustafa Aydın, "Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî Özerklik 2, 1939–1945", Türk Dış Politikası, 1919–1980, (6.bsm.), (editör: Baskın Oran), İletişim, İstanbul. 2002, s.418.

⁴¹ Aydın, a.g.e., s.418

mutabakattan ve verdiği taahhütlerden kendi geleceği açısından duyduğu kaygıları belirtmiş ayrıca Montreux hükümlerinde Sovyetler Birliği lehine ciddi değişikliklerin yapılmasını istemiştir⁴². Bundan başka Sovyetler Birliği, Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında hazırlanmakta olan ittifak antlaşması tasarısında da bazı değişikliklerin yapılmasını da talep etmiştir⁴³. Görüşmeler 27 Eylül 1939 günü Sovyet Rus lideri Stalin'in katılması ile devam etmiştir. Sovyet lideri de Molotov gibi Türkiye'nin Montreux'de tek başına kazandığı yetkilerin, bundan sonra bazı değişikliklerle iki devlet tarafından ortaklaşa yürütülmesini önermiştir⁴⁴. Saraçoğlu, Sovyetler Birliği ve Türkiye'den başka Bulgaristan, Fransa, İngiltere, Japonya, Yugoslavya ve Yunanistan'ın imzalarını taşıyan bir antlaşmanın, yalnız Ankara ve Moskova tarafından yeniden düzenlenmesinin mümkün olamayacağını belirtmiştir⁴⁵.

1 Ekim 1939'da Sovyet lideri Stalin'in de hazır bulunduğu beş saat süren ikinci toplantıda Sovyet yetkililer Türk Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'na kabulü hiç kolay olmayacak isteklerini daha açık bir dille ifade etmişlerdir⁴⁶. Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Josef Stalin bahse konu toplantıda, Türk - İngiliz ittifak hükümlerini ve Türkiye'nin bahse konu ülkelere taahhütlerini, ulusal güvenlikleri açısından tehlikeli bulduklarını, Türkiye'nin bu taahhütlerden vazgeçmesi gerektiğini, muhtemel bir Sovyet-İngiliz veya Sovyet-Fransız çatışmasında Türkiye'nin tam tarafsız kalması gerektiğini, Balkanlar'a, Boğazlara veya Karadeniz'e bir saldırı olursa, iki ülkenin ortak hareket etmesini talep etmiştir⁴⁷. Ayrıca Üçlü İttifak tasarısı mutlaka hayata geçirilecekse Sovyet çekincesine ilişkin bir maddenin eklenerek, İngiltere ve Fransa'nın Sovyetler Birliği ile savaşa girişmesi durumunda, Üçlü ittifakın böyle bir savaş süresince geçersiz sayılması gerektiğini dile getirmiştir⁴⁸.

Görüşmeler 13 Ekim günü tekrar başlayınca Dışişleri Bakanı Molotov Boğazların ortak savunulmasına dair bir Türk – Sovyet paktının imzalanması ile Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında yapılacak ittifak antlaşmasında sadece Sovyetler Birliği için değil Almanya için de istisna yaratacak maddeler konulması gibi yeni ve kabulü imkânsız şartlar ileri sürmüştür⁴⁹. Bekleneceği üzere reddedilen bu istekler Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında

⁴² Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, 1968, s. 140.

⁴³ Ahmet Şükrü Esmer - Oral Sander, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919 - 1973)*, Cilt 1, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:558, Ankara, 1987, s. 142.

⁴⁴ Erkin, a.g.e., s. 142.

⁴⁵ Figen Atabey, a.g.m., s. 7.

⁴⁶ Mustafa Aydın, "Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî Özerklik 2, 1939-1945", *Türk Dış Politikası, 1919-1980*, (Ed. Baskın Oran), İstanbul 2002, s.418.

⁴⁷ Figen Atabey, a.g.m., s. 9.

⁴⁸ Barış Ertem, "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri Ve Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri İle Yakınlaşmasına Etkileri", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkish Volume 8/7 Summer 2013*, p. 163.157-183

⁴⁹ Gönübol-Sar, a.g.e., s. 142

bir paktın hayata geçirilmesini imkânsız kılmıştır. Görüşmelerin bu şekilde olumsuz sonuçlanması üzerine Türk heyeti, 16 Ekim 1939 tarihinde görüşmeleri keserek, 17 Ekim 1939'da Moskova'dan ayrılmıştır. Böylece, muhtemel bir Türk-Sovyet Saldırmazlık Paketi'nin imzalanması mümkün olmamış ve Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin yolları ayrılmıştır.

Alman Sovyet Paketi'nin imzalanması sonrasında Almanya hiç vakit kaybetmeden 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırmıştır. Bu saldırı sonrasında İngiltere ve Fransa bir Balkan Devletleri Bloğu kurulmasını kararlaştırdılar. Bu blokta Türkiye kilit rol oynayacaktı. Türkiye ile işbirliğinin resmileştirilmesi kararlaştırıldı. Bu amaçla 19 Ekim 1939'da Ankara'da Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında “Üç Taraflı Yardım Anlaşması” imzalandı. Bu anlaşmanın müzakere edilmesi sürecinde Türkiye elinden geldiğince sıkı pazarlık yapmaya çalıştı. Savaşa girmesi artık çok daha zorlaşmıştı. Türkiye'nin ilk talebi ciddi miktarda askeri yardımı öngörüyordu. Teçhizat bakımından oldukça zayıf olan ordusu modern silahlar ile donatılmalıydı. Ayrıca Türkiye o zamana kadar neredeyse Almanya'ya ekonomik açıdan bağımlı hale gelmiş durumdaydı. Savaş sebebiyle ekonomisini güçlendirebilmek için acil nakit paraya ihtiyaç duyuyordu. Günümüzde yapılan hesaplamalara göre Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'dan istediği kredi 60 milyon sterlin civarındaydı⁵⁰. Müzakereler ile bu miktar çok tartışılmalı ve inip çıkmalı da, Türkiye askeri yardım da dâhil olmak üzere bu miktara yaklaşık bir miktar krediyi bu iki ülkeden elde etmeyi sonuçta başarmıştır. Türkiye İngiltere ve Fransa ile imzaladığı anlaşmaya siyasi açıdan kendi lehine protokoller eklemeyi de başarmıştır. Örneğin 8 Mart 1940'da imzalanan bir ek anlaşmayla, Türkiye eğer İngiltere ve Fransa ile imzaladığı anlaşma nedeniyle Sovyetler Birliği'ne karşı bir savaşa sürüklenme tehlikesi altına düşecek ise sorumlu olduğu yükümlülükler geçersiz hale gelecektir.

Görüleceği üzere Türkiye ikinci Dünya Savaşı başlarken, geleneksel tarafsızlık politikasından vazgeçmeye en azından meyletmemiş ve müttefik devletler yanında yer almayı tercih etmiştir. Bunun yanında yine de uyguladığı siyaseti belirlerken doğudaki Sovyet tehdidi Türkiye için temel yönlendirici etken olmaya devam etmiştir.

4.2. Almanya Ve Sovyetler Birliği Arasında Saldırmazlık Antlaşması

22 Mayıs 1939 günü Almanya ile İtalya aralarındaki işbirliğini pekiştiren bir Çelik Anlaşması imzalandılar. Daha önce belirttiğimiz gibi Adolf Hitler yönetimindeki Almanya'nın en önemli hedefleri arasında belki de başında, Birinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da oluşturulan Versay Antlaşması düzeninin tamamen ortadan kaldırılması ve Almanya'nın

---

⁵⁰ Tekeli - İlkın, a.g.e.,s. 73.

(Üçüncü Reich) yükselişine yeniden set çekebilecek Fransa ile İngiltere'ye kesin bir yenilginin kabul ettirilmesi idi. Yani Almanya'nın Doğu'ya ve Balkanlara yönelik hamlelerine sesiz kalırsa ve muhtemelen İngiltere bu siyaseti ile bu ülkenin gücünü Doğu'da tüketmesini hedeflese de aslında Almanya'nın öncelikli hedefi Batı Avrupa'ydı.

Bu safhada Almanya, rakibi ve hedefi durumundaki ülkeler olan İngiltere ve Fransa'nın destekleri ile ve korumaları altında, Baltık Ülkelerinden Türkiye'ye kadar Almanya aleyhine bir pakt oluşturmalarını ve bu hat üzerinde savaşı yayacak gerilimi artırıcı politikalar geliştirmelerine karşı sonuç getirici ve engelleyici politikalar üreterek önemli karşı hamleler yapmaya başladı⁵¹.

Bunların en önemlilerinden biri Almanya'nın Sovyetler Birliği ile imzaladığı saldırmazlık antlaşmasıdır. Şimdi kısaca İkinci Dünya Savaşı'nın henüz bu erken devresinde Sovyetler Birliği'nin Almanya'nın safına nasıl yöneldiğini anlatmaya çalışacağız.

Sonuç

Avrupa güç dengesinin kesin sınırlarla bozulduğu, ikinci bir dünya savaşının hızla yaklaşıldığı 1939 yılı başından itibaren Türkiye, savaş içinde takınacağı tavrı ve pozisyonunu belirlemeye başlamıştır.

Saldırgan ve yayılmacı bir politikayı 1938 yılından itibaren yürürlüğe koyan Mihver bloğu ülkeleri Almanya ve İtalya'nın Balkanlara yönelik girişimlerinin gittikçe cüretkâr hale gelmesi hatta İtalya'nın 1939 Nisan ayında Arnavutluk'u işgal ederek, savaşı Türkiye'nin eşiğine kadar getirmesi Türkiye'yi bu bloğa karşı önlemler almaya sevk ederek İngiltere ve Fransa ile bir ittifak imzalamaya iten gelişmeler, olmuştur.

Türkiye ile İngiltere arasında 13 Nisan 1939'da başlayan görüşmeler, 12 Mayıs 1939'da İngiltere ve Türkiye arasında Türkiye'yi "Barı Cephesi"ne bağlayan bir deklarasyonun yayınlanması ile sonuçlanmıştır. Ardından Suriye sorunu nedeni ile Fransa ile bir süre daha eden görüşmeler iki ülke içinde kabul edilebilir bir sonuca ulaştırılmış ve Türkiye ile Fransa arasında da 23 Haziran 1939 tarihinde bir ittifaka işaret eden bir deklarasyon daha yayınlanmıştır. Böylece, Türkiye, yaklaşan Dünya savaşının hemen öncesinde kendisini emniyete altına almaya çalışmıştır. Bu çerçevede Akdeniz bölgesinde yardımlaşma yükümlülüğü, Türkiye ile İngiltere arasında 12 Mayıs 1939'tan, Türkiye ile Fransa arasında da Türk - Fransız Ortak Deklarasyonunun yapıldığı 23 Haziran 1939'dan başlamak üzere geçerlilik kazanmıştır. Türk – İngiliz Fransız Deklarasyonları, 19 Ekim 1939

⁵¹ Franz von Papen, Memoirs, London, 1952, s. 447.

tarihli Karşılıklı Yardım Antlaşması diğer bir adıyla Ankara Antlaşması ile de üçlü ittifak biçimine girerek, geçerliliğini sürdürmüştür.

Türkiye bir yandan Mihver Devletlerin yarattığı tehdide karşı Batılı Devletlerle ittifak yapma çabalarını sürdürürken diğer yandan eski müttefiki Sovyetler Birliği ile de Doğu sınırlarını güvence altına almak ve Karadeniz çevresini bir tehdit unsuru olmaktan çıkarmak için müzakerelere başlamıştır. Türk Dışişleri Bakanı Saraçoğlu 25 Eylül 1939'da Moskova'ya ulaşmış ve iki taraf arasında yukarıda bahsedilen kapsam dâhilinde görüşmeler başlatılmıştır.

Türk – Sovyet görüşmeleri, 23 gün sürmüş ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu başarısızlık iki ülke arasında önemli diplomatik kavşaklardan biridir. Burada, özellikle Sovyetler Birliği'nin Montrö'nün değiştirilmesi konusunda öne sürdüğü talepler Türk heyetince kabul edilemez bulunmuş ve kesin bir dille reddedilmiştir.

Almanya'nın İtalya'nın yerine Balkanları hızla istila etmesi ve savaşın sonuna değin Balkanlara güçlü bir şekilde yerleşmiş olması Türk yöneticilerin siyasetlerini tarafsızlık siyasetine zorlayan önemli bir etken olmuştur. Türkiye'nin Almanya'nın kayıtsız şartsız teslimine birkaç gün kalana kadar tarafsızlık siyasetinde ısrarcı olmasında ve savaşa dâhil olmamasında hem Almanya'nın Balkanlar üzerinden oluşturduğu tehdidin hem de bir Alman saldırısına ve işgaline maruz kalırsa, Sovyet ordularınca “Alman saldırısından ve işgalinden kurtarılmış” bir ülke konumuna düşmek istememesinin rolü vardır.

Savaşın son evrelerinde Türkiye'ye karşı Balkanlardan gelebilecek Alman saldırı ve işgali tehlikesi ortadan kalkmış olmakla birlikte, Sovyetler Birliği'nin, Alman saldırısının artık püskürtüldüğü ve Batı'da Atlantik kıyılarında açılacak yeni bir müttefik cephesi ile Alman yenilgisinin hızlanacağı net bir şekilde ortaya çıktıktan sonra başlattığı, Türkiye üzerinde siyasi ve askeri baskı oluşturma stratejisini, dozunu arttırarak sürdürmesi ve hatta savaş sonrası dönemde Türkiye'yi açıkça işgal ile tehdit etmesi hem Türkiye'nin güvenlik endişelerinin artarak devamına yol açmış hem de Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin yollarının artık kesin ve kalıcı olarak ayrılmasına neden olmuştur.

Almanya'nın teslimi her ne kadar Avrupa'da sıcak savaş sona erdirse de müttefik ülkeler arasındaki siyasi ve ideolojik anlaşmazlıklar çok uzun olmayan bir süre sonra fitili Avrupa'da ateşlenecek ve zamanla tüm Dünya'ya yayılacak yeni tür bir savaşa giden yolu açacaktır. Uzmanlar silahların ateşlenmediği lakin mücadelenin farklı enstrümanlarla ama kesintisiz ve hızla sürdüğü bu yeni tarz savaşa “Soğuk Savaş” adını vermişlerdir.

Bu kez, İkinci Dünya Savaşı'nın müttefikleri olan Batılı demokrasiler ile Sovyetler Birliği ve onun savaş sonrasında Almanya'nın işgalinden, "kurtarıp özgürleştirdiği" Doğu Avrupa ülkelerinin bir kısmı yeni Soğuk Savaş döneminin hasım blokları olarak ayrılmışlardır. Bu ayrışmada Türkiye yerini Batılı demokratik devletler arasında belirleyecektir. Sovyetler Birliği artık Türkiye'nin dostu ve müttefiki değil, hasımdır. Kısa bir süre sonra taraflar NATO ve Varşova Paktı adıyla birbirlerine karşı askeri paktlar oluşturacaklar ve muhtemel bir Üçüncü Dünya Savaşı için pozisyonlarını koruyacak hatta sürekli güçlendireceklerdir. Türkiye'de yaptığı seçim doğrultusunda 1953 yılında NATO içinde yerini almıştır.

KAYNAKÇA

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)**, Ankara, 2005.

Ataöv, Türkkaya, **Turkish Foreign Policy, 1939 – 1945**, Ankara, 1965.

Atabey, Figen, "Monterux Konferansı'ndan İkinci Dünya Harbi'ne Türk-Sovyet İlişkileri", **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, Cilt 2, Sayı 4, Ocak 2014.

Aydın, Mustafa, "Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî Özerklik 1939-1945", **Türk Dış Politikası, 1919-1980**, (6.bsm.), (editör: Baskın Oran), İletişim, İstanbul. 2002.

Ayın Tarihi, Mayıs 1939, No:67-89.

Burçak, Rıfık Salim, Türk – Rus – İngiliz Münasebetleri (1791 – 1941), **İkinci Cihan Harbinde Türkiye'nin Durumu**, İstanbul, 1946.

Demirci, Ersin - Gülmez, Nurettin, "Von Papen'in Türkiye Büyükelçiliği", **Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Güz, 2013.

Deringil, Selim, Denge Oyunu – İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası, **Tarih Vakfı Yurt Yayınları**, İstanbul, 2010.

Erkin, Feridun Cemal, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, 1968.

Ertem, Barış, "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri Ve Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri İle Yakınlaşmasına Etkileri", **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 8/7, Summer 2013.

Esmer, Ahmet Şükrü - Sander, Oral, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919 - 1973)**, Cilt 1, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:558, Ankara, 1987.

Ferda Kocaçimen, **İkinci Dünya Savaşı'nın Meşhurları**, İstanbul 1945.

Güçlü, Yücel, “Turco – British Reapprochment On The Second World War”, **Bellekten**, Nisan 2001.

Gürün, Kamuran, **Türk – Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)**, Ankara, 1991.

Hill, Leonidas E. “The Wilhelmstrasse in the Nazi Era.” **Political Science Quarterly**, Vol. 82, No. 4, 1967.

İlkin, Selim - Tekeli İlhan, **Dış Siyaseti Ve Askeri Stratejileri İle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si**, Cilt 1, İstanbul, 2013.

İnönü Arşivi, No: 02436.

Koçak, Cemil, **Türk - Alman İlişkileri**, Ankara, 1991.

Kuneralp, Zeki, **Sadece Diplomat, Anılar - Belgeler**, İstanbul, 1999.

Kissinger, Henry, **Diplomasi**, İstanbul, 2007.

Ludmila Jivkova, **İngiliz – Türk İlişkileri 1933 – 1939**, İstanbul, 1978.

Selim Deringil, **Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, İstanbul, 2010.

Shirer, William L, **Rise And Fall Of The Third Reich: A History of Nazi Germany**, Simon & Schuster Publish., 1990.

Soysal, İsmail, “Türk – İngiliz – Fransız Ortak İttifakı”, **Bellekten**, Sayı: 182, Nisan 1982.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem IV, Cilt 2, 12.5.1939.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: IV, C.3, 12.5.1939

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: IV, C. 4, 23.6.1939.

Weinberg, Gerhard L., **Germany and the Soviet Union**, Prometheus Books (January 1972).

Von Papen Franz, **Memoirs**, London, 1952.